

บทที่ 3

ความคิดเรื่องนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาท มีความเชื่อว่า ชีวิตของมนุษย์ เต็มไปด้วยความทุกข์ นานัปการ “... ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราภวนาสังขโตไม่ได้สิ่งนั้นก็ทุกข์...”¹ ตราบใดที่มนุษย์ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลกนี้ มนุษย์จะไม่สามารถหลีกเลี่ยงทุกข์ให้พ้นได้ แต่พุทธปรัชญาเถรวาทก็มีความคิดว่ายังมีหนทางที่มนุษย์สามารถจะเอาชนะและหลุดพ้นจากความทุกข์ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดได้ จึงได้สั่งสอนให้มนุษย์มุ่งปฏิบัติเพื่อเข้าถึงหนทางดังกล่าว อันเป็นภาวะสูงสุดและเป็นจุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญา ภาวะที่กล่าวถึงนี้เรียกว่า “นิพพาน” ซึ่งมีรายละเอียดตามที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาดังต่อไปนี้

ความหมายของนิพพาน

คำว่า “นิพพาน” ตามศัพท์แยกออกได้เป็นสองส่วน คือ นิ + วาน “นิ” แปลว่า พ้น “วาน” แปลว่าธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึง ตัณหา เมื่อรวมกันแล้วจึงแปลว่า พ้นจากตัณหา²

---

¹ วินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ 4 ข้อ 14.

² พระสังฆมัตถกัฏฐะ อัมมาจริยะ , ปรหมัตถกัฏฐะแปลหลักสูตรอาภิธัมมิกะตรี : จิต เจตสิก รูป นิพพาน (พระนคร : โรงพิมพ์ไพศาลวิทยา , 2509) , หน้า 161.

การอธิบายถึงความหมายของคำวานิพพาน เป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่อธิบายไม่ได้ด้วยภาษาชาวบ้าน เพราะนิพพานไม่เหมือนอะไรเลยที่ปุถุชนพบเห็นในโลก จากการค้นคว้าหลักฐานตามพระไตรปิฎก พบว่าพระพุทธเจ้าตรัสถึงนิพพานไว้เป็นหลายนัย ขึ้นอยู่กับเวลา สถานที่ และผู้ที่พระองค์ตรัสอยู่ด้วย จากพระพุทธพจน์ต่าง ๆ ที่ตรัสถึงนิพพานนี้ พอจะสรุปได้ว่า พุทธปรัชญาอธิบายถึงนิพพานใน 2 แง่คือ แง่ปฏิฐานและแง่ปฏิเสธ ดังนี้

1. แง่ปฏิฐาน (Positive) เป็นการอธิบายว่าสิ่งนั้นเป็นเช่นไร โดยการบอกลักษณะของสิ่งนั้น ดังปรากฏตามพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก ดังนี้

“... ธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้ แล้วปรุงแต่งไม่ได้แล้วมีอยู่ ... ถ้าธรรมชาติไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้ว จักไม่ได้มีอยู่แล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ... เพราะธรรมชาติอันไม่เกิดแล้วเป็นหลัก อันปัจจัยกระทำไม่ได้แล้ว ปรุงแต่งไม่ได้แล้วมีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งธรรมชาติที่เกิดแล้ว ... จึงปรากฏ...”³

“... ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เช่นด้วยขันธไม่มี สุขยิ่งกว่าความสงบ (นิพพาน) ก็ไม่มี ความหิว เป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตทราบเนื้อความนี้ตามความเป็นจริงแล้วยอมทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง...”⁴

³ “นิพพานสูตรที่ 3” ขุททกนิกาย อุทาน เล่มที่ 25 ข้อ 160.

⁴ “คาถาธรรมบท” ขุททกนิกาย ธัมมปทคาถา เล่มที่ 25 ข้อ 25

“... นั้นสงบ นั้นประณีต คือ ธรรมเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง ความ
สละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหาคลายกำหนด ความดับ นิพพาน...”⁵

“... ผู้รู้ทั้งหลายย่อมกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง...”⁶

“... สังขตธรรมก็ดี อสังขตธรรมก็ดี มีประมาณเท่าใด วิราคะ คือ ธรรม
ที่บันเทิง ความเมานำเสียซึ่งความกระหาย ถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย ตัดซึ่งวิภวภู
สิ้นไปแห่งตัณหา สิ้นกำหนด ดับ นิพพาน บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าสังขตธรรม
และอสังขตธรรมเหล่านั้น...”⁷

นิพพานเป็นธรรมที่เป็นอมตะ (เป็นสิ่งที่ไม่ตาย ไม่เปลี่ยนแปลง) สัจจะ
(ความจริง) นุญณะ (ของละเอียด) สุทัตตะ (เห็นได้ยากอย่างยิ่ง) ฐะ (ของ
ยั่งยืน) อปโลกิณะ (เป้าหมาย) สันตะ (สิ่งสงบระงับ) ปณีตะ (สิ่งประณีต) สีวะ
(สิ่งที่เย็น) เขมะ (ที่เกษม) อัจจริยะ (สิ่งน่าอัศจรรย์) สุทธิ (สิ่งบริสุทธิ์) มุตติ
(ความพ้น) เลณะ (ที่ซ่อน) ตาณะ (ที่ป้องกัน) สรณะ (ที่พึ่ง) ปรายณะ (ที่สุด
ทาง)⁸

คำอธิบายถึงนิพพานดังที่ยกพระพุทธพจน์ต่าง ๆ มาอ้างนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการ

⁵ “วกนสูตร” อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่มที่ 23 ข้อ 240.

⁶ “คาถาธรรมบท” ขุททกนิกาย อัมมปทคาถา เล่มที่ 25 ข้อ 24

⁷ “ปสาทสูตร” ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 25 ข้อ 270.

⁸ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่มที่ 18 ข้อ 732 , 722 , 724 , 725 , 727 , 723

อธิบายถึงนิพพานโดยพยายามบอกถึงลักษณะของนิพพานว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างแน่นอน เป็นความสุขอย่างยิ่ง เป็นความสงบแห่งสังขาร เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด และเป็นธรรมที่เป็นอมตะ ซึ่งก็เป็นเพียงการให้ความหมายของนิพพานได้ในมุมหนึ่งเท่านั้น มิได้ครอบคลุมความหมายทั้งหมดของนิพพาน

2. แง่ปฏิเสธ (Negative) เป็นการอธิบายว่า สิ่งนั้นมีลักษณะไม่เป็นเช่นนั้น เป็นการให้ความหมายหรืออธิบายสิ่งนั้นอย่างกว้าง ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงสิ่งที่ต้องการอธิบายถึงได้ดียิ่งขึ้น การอธิบายถึงความหมายของนิพพานในแง่นี้ปรากฏตามพระพุทธรจน์ในพระไตรปิฎก ดังนี้เช่น

“... ธรรมชาติที่รู้แจ้ง ไม่มีใครชี้ได้ ไม่มีที่สุด แจ่มใสโดยประการทั้งปวง ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินี้ฯ
อุปาหารรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ ที่งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินี้ฯ
นามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้
เพราะวิญญานดับ นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้...”⁹

“... ภิกษุละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลนั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ทำกรรมเป็นบุญ ไม่ทำกรรมเป็นบาป ไม่ทำกรรมเป็นอเนญชา เพราะสำรอกอวิชชาเสีย เพราะมีวิชาเกิดขึ้น เมื่อไม่ทำ เมื่อไม่คิด ก็ไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัวก็ปรินิพพาน...”¹⁰

⁹ “เกวัญสูตรที่ 1” ทีฆนิกายสีลขันธวรรค เล่มที่ 9 ข้อ 350.

¹⁰ “ปริวิมังสนสูตร” สังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ 16 ข้อ 192.

“... แม้ภิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพานด้วยอุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ไม่ปรากฏว่าพร้อมหรือเต็มด้วยประการนั้น...”¹¹

“... เมื่อเห็น จักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟังเมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง... ในกาลใด... เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่า... ในกาลนั้น ท่านยอมไม่มีในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านยอมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์...”¹²

“... ธรรมชาติไม่มีเครื่องกังวล ไม่มีความถือมั่น นี่เป็นที่พึง หาใช่อย่างอื่นไม่ เรากล่าวที่พึงอันเป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมรณะว่า นิพพาน...”¹³

“... ความกำจัดราคะ ความกำจัดโทสะ ความกำจัดโมหะ นี่เป็นชื่อแห่งนิพพานธาตุเพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่าธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ...”¹⁴

“... สังฆตธรรมก็ดี อสังฆตธรรมก็ดี มีประมาณเท่าใด วิราคะ คือ ธรรมเป็นที่บรรเทาความเมาเมาเสียซึ่งความกระหายถอนขึ้นด้วยดี ซึ่งอาลัย ตัดซึ่งวัฏฏะ สิ้นไปแห่งต้นหาสิ้นกำหนด ดับ นิพพาน...”¹⁵

¹¹ “อุโปสถสูตร” ขุททกนิกาย อุทาน เล่มที่ 25 ข้อ 118.

¹² “พาหิยสูตร” ขุททกนิกาย อุทาน เล่มที่ 25 ข้อ 49.

¹³ “กัปปปัญหาที่ 10” ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่มที่ 25 ข้อ 434.

¹⁴ “ภิกขุสูตร” สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 19 ข้อ 31.

¹⁵ “ปสาทสูตร” ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 25 ข้อ 270.

นิพพานเป็นภาวะที่เรียกว่าอนาสวะ (ไม่มีอาสวะ) อชัชชระ (ของที่ไม่ล้ำสมัย)
อนิทัสสนะ (ไม่แสดงตัว) นิปปปัญจะ (ไม่ถ่วงไว้ในโลกนี้) อนัตถิถัมมะ (ธรรม
ที่ไม่มีเสียด) อัปปยาปชณะ (สิ่งที่ไม่เบียดเบียนสัตว์) อนาลยะ (สิ่งที่ไม่อ้าล้น)¹⁶

การอธิบายถึงนิพพานในแง่ปฏิเสณนี้ เป็นการบอกว่านิพพานไม่มีลักษณะของ
สรรพสิ่งที่จะเหมือนลักษณะของนิพพาน นิพพานปราศจากตัณหาและอุปาทาน ไม่มีการลด
ลงหรือเพิ่มขึ้น เป็นภาวะที่พ้นจากรูป อรูป ทุกข์ และสุขตามลักษณะที่มีในโลก ไม่มีตัวตน
อยู่ในการรับรู้ ไม่ใช่สิ่งใด ๆ ในจักรวาล เป็นภาวะที่ปราศจากความกังวล ความยึดมั่น
ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ปราศจากความมัวเมา ความกระหาย ความอ้าล้น การเวียน
ว่ายตายเกิด ตัณหา ความกำหนัด และกิเลส การอธิบายถึงความหมายของนิพพานในแง่
ปฏิเสณว่านิพพานปราศจากสิ่งนั้นปราศจากสิ่งนี้ นิพพานไม่ใช่สิ่งนั้นสิ่งนี้ และไม่ใช่สิ่งใด ๆ
ในจักรวาล ดังที่กล่าวมานี้ แม้จะเป็นการอธิบายความหมายในแง่มุมที่กว้างขึ้นและเป็นวิธี
ที่ดีที่สุดที่พอจะทำให้สามารถนึกสร้างมโนภาพเกี่ยวกับนิพพานได้บ้าง แต่ก็ยังมีข้อการ
อธิบายความหมายของนิพพานที่สมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะนิพพานเป็นเรื่องยากที่บุคคลทั่วไปจะ
เข้าใจได้

ท่านนาคารชุนแห่งพุทธปรัชญามาธยมิกะเห็นความลำบากในการบรรยายภาวะ
นิพพานดังกล่าวมา จึงสรุปว่า นิพพาน เป็นอนิรวจนีย์ คือพูดไม่ได้บรรยายไม่ถูก (Ineffable)
และสิ่งใดที่บรรยายไม่ได้เราก็ไม่ควรจะเสียเวลาพูดถึงสิ่งนั้นให้ยืดยาวไป เพราะวิตเกิน
ไสตน์ (Wittgenstein) ได้เตือนไว้ว่าสิ่งที่เราไม่สามารถพูดถึงได้ เราต้องผ่านเลยไปด้วยความ
เสียบ¹⁷

¹⁶ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่มที่ 18 ข้อ 721,726,729,730,728,742,746.

¹⁷ พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ฤมมจิตฺโต) , พุทธศาสนากับปรัชญา ,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , 2535) , หน้า 123.

จากการพยายามค้นหาความหมายของคำว่านิพพานนี้ ทำให้ทราบว่า การให้ความหมาย หรือคำจำกัดความที่จะสามารถทำให้มนุษย์เข้าใจถึงนิพพานได้ด้วยภาษานั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากลำบากมาก เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน บุคคลจะรู้แจ้งได้โดยการเข้าถึงด้วยตนเองเท่านั้น แต่ถ้าจะให้ความหมายของนิพพานตามรูปศัพท์ ของคำว่านิพพานแล้ว ก็พอจะให้ความหมายได้ว่า นิพพาน คือ ภาวะที่พ้นจากตัณหา

ประเภทของนิพพาน

ตามนัยแห่งพุทธปรัชญา จะเห็นได้ว่านิพพานอาจแบ่งประเภทได้ในหลายแบบ ดังนี้¹⁸

นิพพานมีหนึ่ง หมายถึง เมื่อกล่าวโดยสภาวะลักษณะ นิพพานมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึง สงบจากกิเลส และขันธ 5 ทั้งหมด ซึ่งเป็นสภาวะเมื่อปรินิพพานไปแล้ว

นิพพานมีสอง ตามปริยายแห่งเหตุ (การอุปจารนัย) ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...นิพพานธาตุ มี 2 อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุและอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ...”¹⁹

1. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง นิพพานที่เป็นไปกับกับขันธ 5 คือ วิกขาและกัมมัชชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลายเป็นนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ลักษณะของสอุปาทิเสสนิพพานดังกล่าวนี้ ปรากฏตามพระพุทธพจน์ดังนี้

---

¹⁸ พระสังฆมณฑลมหานิกาย, ประมวลไตรปิฎกฉบับภาษาไทย : จิต เจตสิก รูป นิพพาน , หน้า 164.

¹⁹ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 25 ข้อ 222.

“... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนบรรลุลแล้ว สังกโยชน์ในภพนี้สิ้นรอบแล้วหลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมเสวยอารมณ์ ทั้งที่สุขและทุกข์อยู่เพราะความว่าอินทรีย์ 5 เหล่าใด เป็นธรรมชาติ ไม่บอบสลาย อินทรีย์ 5 เหล่านี้ของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว ... ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้ เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ...”²⁰

2. อนุปาติเสสนิพพาน หมายถึงนิพพานที่ไม่มีชั้น 5 คือ วิชาและกัมมัชชรูปเหลืออยู่ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว ลักษณะของอนุปาติเสสนิพพานดังกล่าวนี้ ปรากฏตามพระพุทธรพจน์ดังนี้

“... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุลแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้วหลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ เวทนาทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของภิกษุนั้น เป็นธรรมชาติอันกิเลสทั้งหลาย มีต้นหาเป็นต้นให้เปลิดเปล็นมิได้แล้ว จัก (ดับ) เย็น...เราเรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ...”²¹

นิพพานมีสาม ในลักษณะปฏิเสธ ดังนี้

1. สูญญตนิพพาน หมายความว่า ภาวะของนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลสและชั้น 5 (ปรินิพพาน)

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน.

2. อนิมิตตนิพพาน หมายความว่า นิพพานไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง สันฐาน สีสรร อย่างใดเลย

3. อัปฺปนฺนินิพพาน หมายความว่า ภาวะของนิพพานไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา ด้วยโลภะ และไม่มีต้นเหตุที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น แม้นิพพานจะต้องเกิดอยู่กับบุคคล แต่ก็ไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล หากเป็นธรรมภายนอกแต่ส่วนเดียว²²

ภาวะแห่งนิพพาน

เกี่ยวกับภาวะแห่งนิพพาน พระเมธีธรรมากรณได้อธิบายว่า นิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ใช่ภาวะ แต่เป็นภาวะที่มีอยู่จริงเป็นโลกุตตระ การอธิบายถึงนิพพานด้วยภาษาของมนุษย์ได้ไม่สมบูรณ์ หรือกล่าวถึงนิพพานว่าไม่ใช่สิ่งนั้นไม่ใช่สิ่งนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่านิพพานไม่มี เพราะถ้าอสังขตธรรม คือนิพพานไม่มีจริง ความหลุดพ้นจากสังขตธรรมคือเบญจขันธ์ก็มีไม่ได้²³

พุทธปรัชญาเถรวาทมีความคิดว่า นิพพานเป็นภาวะที่มีอยู่จริง และผู้ดับกิเลส ได้หมดแล้วเข้าถึงได้จริง หลักฐานเรื่องนี้มีพระพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในขุททกนิกาย อุทาน และ อิติวุตตกะ ยืนยันไว้ดังนี้

“...ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสนัญญายตนะ

²² พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ , ปรมัตถโชติกะแปลหลักสูตรอาภิธัมมิกะตรี : จิต เจตสิก รูป นิพพาน , หน้า 165.

²³ พระเมธีธรรมากรณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) , พุทธศาสนากับปรัชญา , หน้า 122 - 123.

วิญญานัญญาตายตะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัณญานาสัณญายตนะ โลกนี้ โลกหน้า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้งสองย่อมไม่มีในอายตนะนั้น ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจติ เป็นการอุปติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์...”²⁴

“...ภิกษุทั้งหลาย ภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าวภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยไม่ทำแล้วไม่ปรุงแต่งแล้ว จักไม่มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจัยทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลายก็เพราะเหตุที่ภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจัยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้วมีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ...”²⁵

“...ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานธาตุนั้น ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความมืดย่อมไม่มี ก็เมื่อใดพรหมณ์ชื่อว่ามุนีเพราะรู้ (สัจจะ 4) รู้แล้วด้วยตนเอง เมื่อนั้น พรหมณ์ย่อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์...”²⁶

พระพุทธพจน์ทั้งหมดที่ได้ยกมากล่าวนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นมีอยู่จริง แต่เป็นภาวะที่ไม่มีอะไรอย่างในโลกมี อะไรก็ตามที่มีอยู่หรือปรากฏอยู่

²⁴ ขุททกนิกาย อุทาน เล่มที่ 25 ข้อ 158.

²⁵ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ เล่มที่ 25 ข้อ 221.

²⁶ ขุททกนิกาย อุทาน เล่มที่ 25 ข้อ 50.

ในโลก สิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่เลยในภาวะที่เรียกว่านิพพาน ไม่มีทั้งดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ไม่ใช่ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ตามปกติเวลาเราคิดถึงสิ่งที่มีอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราจะคิดถึงสิ่งนั้นในลักษณะที่มันเคลื่อนไหวไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง หรือเคลื่อนไหวมาจากทิศทางใดทิศทางหนึ่ง ถ้าไม่ใช่ทั้งเคลื่อนไปและเคลื่อนมา ก็ต้องหยุดนิ่งอยู่กับที่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้นไม่ใช่ทั้งการมา ไม่ใช่ทั้งการไป และไม่ใช่ทั้งการหยุดนิ่งอยู่กับที่ ไม่ใช่ทั้งการแตกดับ (จติ) ไม่ใช่ทั้งการเกิด (อุบัติ) เป็นภาวะที่หาที่ตั้งไม่ได้ จึงมีอาจกล่าวได้ว่ามันมีอยู่ ณ ที่ใด ทั้งที่เป็นภาวะที่ปราศจากอารมณ์ด้วยประการทั้งปวง ภาวะดังกล่าวนี้เองที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นที่สุดแห่งทุกข์

ภาวะที่เรียกว่านิพพานนั้น เป็นภาวะที่ไม่มีกำเริบขึ้นและไม่มีกำเริบไปปราศจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย (อสังขตะ) พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่าภาวะเช่นที่กล่าวนี้มีอยู่จริง เพราะถ้านิพพานนี้ไม่มีอยู่แล้ว การที่จะปฏิบัติตนให้หลุดพ้น (สลัดออก) ไปจากสภาวะที่มีการกำเริบขึ้น มีการกระทำ และปรุงแต่งของเหตุปัจจัย (สังขตะ) ก็จะเป็นไปไม่ได้เลย แต่เพราะภาวะที่พ้นจากการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยมีอยู่ การปฏิบัติตนจนเข้าถึงความหลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นสภาวะที่เป็นไปตามการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยจึงเป็นสิ่งเป็นไปได้

นิพพานเป็นภาวะที่พ้นจากทั้งรูปและอรูปร ซึ่งแสดงว่านิพพานไม่เป็นทั้งรูปและอรูปร หรือไม่ใช่ทั้งรูปและนาม นอกจากนั้นยังพ้นจากสุขและทุกข์ เมื่อกล่าวว่านิพพานเป็นภาวะที่พ้นจากทั้งสุขและทุกข์ ก็มีปัญหาคำควรพิจารณาเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะในขุททกนิกายธรรมบทแห่งพระสุตตันตปิฎก มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า “นตฺถิ สฺนฺติ ปรี สฺขํ . . . นิพพานํ ปรมํ สฺขํ - สุขที่ยิ่งกว่าความสงบไม่มี . . . นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” เมื่อนำพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในที่ 2 แห่งมาเทียบกัน ก็จะเห็นว่าน่าจะขัดกัน เพราะในที่หนึ่งกล่าวว่านิพพานพ้นจากทั้งสุขและทุกข์ แต่ในที่หนึ่งกล่าวว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ถ้าข้อความหนึ่งถูก อีกข้อความหนึ่งก็น่าจะผิด ความจริงข้อความทั้งสองนั้นต่างก็ถูกด้วยกัน ถ้าย้อนกลับไปพิจารณานิพพาน 2 อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพาน กับ อนุปัตติเสสนิพพานดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าคำว่านิพพาน เป็นคำที่มีความหมายรวมหรือมีความหมายเป็นกลาง ๆ คือ หมายถึงนิพพานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ หรือหมายถึงทั้ง 2 อย่างก็ได้

ขึ้นอยู่กับข้อความอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในที่นั้น จะช่วยเสริมให้เกิดความเข้าใจว่า นิพพาน ในที่นั้นหมายความว่าในขอบเขตแคไหนหรืออย่างไร ข้อความว่า “นิพพานุ ปรมี สุขิ - นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” มาทีหลังข้อความว่า “นตฺถิ สนฺติ ปรี สุขิ - สุขยิ่งกว่าความสงบไม่มี” ความสงบที่จัดเป็นบรมสุขตามทรรศนะของพระพุทธศาสนาได้แก่ความสงบที่เกิดจากการดับเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ความสุขชนิดนี้เรียกว่าวิมุตติสุข คือความสุขที่เกิดจากความหลุดพ้นจากกิเลส พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อยังมีชีวิตอยู่ย่อมมีวิมุตติสุขเสมอเหมือนกัน การดับกิเลสได้โดยสิ้นเชิงเป็นการเข้าถึงสอุปาทิเสสนิพพาน เพราะฉะนั้น ข้อความว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง จึงย่อมหมายถึงสอุปาทิเสสนิพพานอันเป็นที่ตั้งแห่งวิมุตติสุข เป็นความสุขแห่งนิพพานที่พระอรหันต์มีได้เท่าเทียมกันจนกว่าจะเข้าถึงปรินิพพาน เมื่อพระอรหันต์เข้าสู่ปรินิพพานแล้ว ทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์หรือร่างกายกับจิตของท่านย่อมดับไปโดยสิ้นเชิง ไม่มีการสืบต่อของรูปขันธ์นามขันธ์เกิดขึ้นในภพภูมิได้อีกต่อไป ภาวะดังกล่าวนี้คือภาวะแห่งอนุปาทิเสสนิพพานที่พ้นจากทั้งทุกข์และสุข เพราะฉะนั้น ข้อความที่ว่า “นิพพานพ้นจากทั้งสุขและทุกข์” จึงหมายถึงอนุปาทิเสสนิพพานดังกล่าวนี้²⁷

ภาวะแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงที่เรียกว่านิพพานนั้น เป็นภาวะที่อยู่เหนือกาลเวลา ไม่อาจกล่าวได้ว่าผู้เข้าถึงภาวะเช่นนั้นแล้วมีอยู่ ณ ที่ใด ในเวลาใด เพราะเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว พ้นจากความมีและความเป็น คือไม่เป็นอะไร ๆ ทุกอย่างในโลกมีและเป็น ภาวะที่ไม่มีมีอยู่ในโลกนี้ ไม่มีอยู่ในโลกหน้า ไม่มีอยู่ในระหว่างโลกนี้และโลกหน้า ภาวะแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงที่เรียกว่านิพพานนี้ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นปัจเจกัตตัง คือ เป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตน บุคคลสามารถเข้าถึงได้ด้วยปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น

---

²⁷ สุนทร ฤกษ์ , พุทธปรัชญาเถรวาท , (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) , หน้า 399. (อัดสำเนา)

วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน

ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา บุคคลจะเข้าถึงนิพพานได้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น จากประวัติของความคิดในอดีตเพียงก่อนสมัยและร่วมสมัยพระพุทธเจ้า มนุษย์มีความเชื่อมั่นว่า ภาวะที่จะทำให้ทุกข์ของมนุษย์หมดสิ้นไปนั้นมีอยู่จริง แต่ว่าลัทธิต่าง ๆ มีทฤษฎีเรื่องความหลุดพ้นแตกต่างกันออกไป วิธีการปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงความหลุดพ้น ก็แตกต่างกันออกไปด้วย ในสมัยพระพุทธองค์มีการปฏิบัติตนแบบสุดโต่งอยู่ 2 ทาง ซึ่งผู้ปฏิบัติต่างก็มีความเชื่อว่า โดยวิธีการอย่างนี้เท่านั้น มนุษย์จึงจะถึงความหลุดพ้น หรือบรรลุโมกษะได้ วิธีที่หนึ่ง เรียกว่า อุตตกิลมถานุโยค ได้แก่การทรมานตนให้ลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ วิธีที่สอง เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค ได้แก่การเอาตนเข้าไปพัวพันหมกมุ่นมัวเมาในกามารมณ์ทั้งหลาย วิธีการทั้งสองพระพุทธเจ้าทรงศึกษาแล้ว พบว่าไม่ใช่ทางดำเนินไปสู่ความหลุดพ้น พระองค์จึงทรงศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เอง สุดท้ายทรงพบว่า วิธีการที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาเท่านั้น เป็นแนวทางปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์บรรลุถึงความหลุดพ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“... ภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ การหมกมุ่นด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย อันเป็นการชั้นต่ำ ชั้นตลาด ของปุถุชน มิใช่ อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง และการประกอบด้วยความลำบาก เดือดร้อนแก่ตน อันเป็นทุกข์ ไม่เป็นอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง . . .

ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ คือ ปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์ คือ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8”²⁸

²⁸ วินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ 4 ข้อ 13.

อริยมรรคมีองค์ 8

อริยมรรคหรือมรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วย²⁹

1. สัมมาทิฐิ	-	ความเห็นชอบ	(Right View)
2. สัมมาสังกัปปะ	-	ความคิดริชอบ	(Right Thought)
3. สัมมาวาจา	-	การเจรจาชอบ	(Right Speech)
4. สัมมากัมมันตะ	-	กระทำชอบ	(Right Action)
5. สัมมาอาชีวะ	-	เลี้ยงชีพชอบ	(Right Livelihood)
6. สัมมาวายามะ	-	ความเพียรชอบ	(Right Effort)
7. สัมมาสติ	-	ตั้งสติชอบ	(Right Mindfulness)
8. สัมมาสมาธิ	-	มีสมาธิชอบ	(Right Concentration)

มรรคมีองค์แปด หรือมัชฌิมาปฏิปทา นี้ ถือเป็นทางสายตรงที่สุดที่จะนำบุคคลไปสู่ความหมดจดจากกิเลส และความดับสนิทแห่งทุกข์ มรรคมีองค์แปดเป็นหลักการที่ต้องปฏิบัติพร้อมกันไปโดยตลอด เรียกว่าเป็นทางสายเดียว ซึ่งต้องอาศัยองค์แปดประการ หลักสำคัญของมรรคมีองค์แปด ก็คือ จะต้องมียังองค์สัมมาทิฐิเป็นตัวประธาน เป็นตัวนำ เป็นตัวควบคุมตลอดสาย เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว มรรคองค์อื่น ๆ จะติดตามมาเอง การดำเนินชีวิตของบุคคลก็เริ่มมุ่งตรงไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง และบรรลุวิมุตติอันเป็นจุดหมายสูงสุด ดังมีพระพุทธพจน์ยืนยันดังนี้

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ 7 นั้น สัมมาทิฐิยอมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิเป็นประธานอย่างไร คือเมื่อมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้เมื่อมี

²⁹ เรื่องเดียวกัน และ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่มที่ 19 ข้อ 1664.

สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมาอาชีวะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติจึงพอเหมาะได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการนี้ พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ 8 จึงเป็นพระอรหันต์”³⁰

ในการกล่าวถึงองค์มรรคแต่ละองค์นั้น พระพุทธเจ้าจะแสดงไว้ใน 2 ปริยาย คือ ปริยายเบื้องต้น (เหตุฐิมปริยาย) และปริยายเบื้องสูง (อุปริมปริยาย)

ปริยายเบื้องต้นนั้น ชี้บอกว่า มรรคมีองค์ 8 เหมาะสมและจำเป็นในชีวิตประจำวันอย่างไร ส่วนปริยายเบื้องสูง ชี้บอกถึงปฏิปทาของท่านผู้มุ่งประพาศธรรมเพื่อความหลุดพ้นทุกข์ในสังสารวัฏ พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด³¹

ในที่นี้ จะอธิบายถึงความหมายของมรรคแต่ละองค์แต่พอสังเขป ดังต่อไปนี้

1. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ (Right View)

ความเห็นชอบนี้ คือ ความเห็นที่มีเหตุผลก่อให้เกิดในทางที่ดี ได้แก่ ความเห็นในอริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท ดังมีพระพุทธพจน์แสดงอธิบายไว้หลายแห่ง เช่น “...ก็สัมมาทิฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกข์สมุทัย ความรู้ในทุกข์นิโรธ ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา อันนี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ...”³²

³⁰ มัชฌิมนิคาย อุปริปัตถนาสกั เล่มที่ 14 ข้อ 279.

³¹ วคิน อินทสระ, สัจจะอันประเสริฐ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทคอนเซ็ปต์ไลน์ จำกัด, 2537) หน้า 100.

³² มัชฌิมนิคาย อุปริปัตถนาสกั เล่มที่ 14 ข้อ 28.

ความหมายของสัมมาทิฐินี้ แยกได้เป็น 2 ระดับ คือ

1) สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ จัดเป็นฝ่ายบุญ มีผลอำนวยวิบากแก่ชั้นนี้ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“...ทานที่ให้แล้ว มีผล ยัญที่บูชาแล้ว มีผล สังเวท ที่บวงสรวงแล้ว มีผล วิบากของกรรมที่ทำดี ทำชั่วแล้วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี สัตว์ ที่เป็นอุปปาติกะมี สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ดำเนินชอบเพราะรู้อย่างด้วยตนเองในโลก มีอยู่ นี้สัมมาทิฐิที่ยังเป็นสาสวะ เป็นส่วนบุญให้ผลแก่ชั้นนี้...”³³

2) สัมมาทิฐิระดับโลกุตตระ ไม่มีผลอำนวยวิบากแก่ชั้นนี้ ดังพระพุทธพจน์ที่อธิบายไว้ว่า

“...ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ รัทมวิจยสัมโพชฌงค์ ความเห็นชอบ องค์แห่งมรรค ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่นี้แล สัมมาทิฐิของพระอริยะที่เป็นอนาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรค...”³⁴

2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ (Right Thought)

ความคิดหรือความดำรินั้นย่อมเกิดจากความเห็น เมื่อเกิดความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง บุคคลย่อมคิดที่จะกระทำสิ่งที่ถูกต้องต่อไปด้วย ความดำริชอบมี 3 ประการ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “...สัมมาสังกัปปะ เป็นโชน เนกขัมมสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะนี้ เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ...”³⁵

³³ เรื่องเดียวกัน , ข้อ 257.

³⁴ เรื่องเดียวกัน , ข้อ 258.

³⁵ ทีฆนิกาย มหาวัคค์ เล่มที่ 10 ข้อ 299.

1) เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความดำริที่จะออกจากกาม ไม่ติดข้องในความใคร่ ความอยากต่าง ๆ ผลที่ตามมา ก็คือ ทำให้บุคคลคิดที่จะเสียสละเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขของส่วนรวม

2) อพยาบาทสังกัปปะ คือ ความดำริที่จะไม่ปองร้าย ไม่เคียดแค้น ไม่ชิงชัง ผลที่ติดตามมาก็คือ ความปรารถนาดี มีเมตตา ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข

3) อวิหิงสาสังกัปปะ คือ ความดำริที่จะไม่เบียด ไม่ทำร้ายผู้อื่น ผลที่ติดตามมาก็คือ เกิดความกรุณา คิดที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วย

ความดำริชอบ 3 ประการนี้ จะทำให้จิตใจของบุคคลออกห่างจากกิเลส เป็นแนวทางที่ส่งเสริมให้จิตใจสูงส่ง มีความก้าวหน้าทางธรรม พ้นจากบาปอกุศล กลายเป็นจิตใจที่เป็นประโยชน์แก่ตนเอง รวมทั้งผู้อื่นด้วย

3. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ (Right Speech)

1) ความหมายในระดับโลกียะ ได้แก่

- เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ (มุสาวาทา เวรมณี)
- เจตนางดเว้นวาจาส่อเสียด (ปิณฺสหาย วาจาเย เวรมณี)
- เจตนางดเว้นวาจาหยาบคาย (ผรุสฺสาย วาจาเย เวรมณี)
- เจตนางดเว้นการพูดเพ้อเจ้อ (สมฺยุปฺปฺลาปา เวรมณี)

2) ความหมายในระดับโลกุตตระ ได้แก่ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง 4 ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ กำลังเจริญอริยมรรคอยู่³⁶

---

³⁶ พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) , พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) , พิมพ์ครั้งที่ 3 , (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , 2529) , หน้า 757.

4. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (Right Action)

1) ความหมายในระดับโลกียะ ได้แก่

- เจตนางดเว้นจากการตัดรอนชีวิต (ปาณาติปาตา เวรมณี)
- เจตนางดเว้นจากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ (อทินนทานา เวรมณี)
- เจตนางดเว้นจากการประพฤติดังในกามทั้งหลาย (กาเมสุมิฉัจฉารา

เวรมณี)

2) ระดับโลกุตตระ ได้แก่ ความงดเว้น ความเว้น ความเว้นขาด เจตนา งดเว้นจากกายทุจริต 3 ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ³⁷

5. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)

1) ระดับโลกียะ ได้แก่ การประกอบสัมมาอาชีวะ ละมิฉฉาอาชีวะ ซึ่งได้แก่ การโกง (หรือหลอกลวง) การประจบสอพลอ การใช้เครื่องหมายนิมิต การบีบบังคับขู่เข็ญ การต่อลาภด้วยลาภ

2) ระดับที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนา งดเว้นจากมิฉฉาอาชีวะของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ³⁸

6. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ เรียกอีกอย่างว่า สัมมัปปธาน หรือ ปธาน (Right Effort) 4 ได้แก่

- 1) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง (อกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น)
- 2) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด (อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว)
- 3) ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้าง (กุศลที่ยังไม่เกิด) ให้เกิดมีขึ้น

³⁷ เรื่องเดียวกัน , หน้า 757.

³⁸ เรื่องเดียวกัน , หน้า 757-758.

4) อนุรักษ์นาปธาน เพื่ออนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริม (กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว) ให้มีอยู่ต่อไป

7. สัมมาสติ ตั้งสติชอบ (Right Mindfulness)

สติ คือ ความระลึกได้ สัมมาสติเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฝึกบังคับตนเองให้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง เป็นการปฏิบัติ เพื่อผูกจิตใจให้อยู่กับอารมณ์ที่กำลังกำหนด กำลังพิจารณาอยู่ ตามหลักของพระพุทธศาสนา การฝึกฝนอบรมสัมมาสติ เรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน ถือเป็นแนวทางสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น ดังมีพระพุทธพจน์แสดงไว้ว่า

“... ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงความโศก และปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโหมหนัส เพื่อบรรลุนิพพานที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ...”³⁹

สติปัฏฐาน 4 มีดังต่อไปนี้

1. กายานุปัสสนา คือ การพิจารณากาย มีวิธีปฏิบัติหลายอย่าง ได้แก่
  - 1) การกำหนดสติพิจารณาลมหายใจ
  - 2) การกำหนดสติพิจารณาอริยาบถต่าง ๆ เช่น การยืน การนั่ง
  - 3) การเจริญสัมปชัญญะในอาการต่าง ๆ เช่น ในขณะที่รับประทาน
  - 4) การพิจารณาร่างกายโดยสักแต่ว่าเป็นธาตุ 4
  - 5) การพิจารณาร่างกายโดยสักแต่ว่าเป็นของปฏิภูล
  - 6) การพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ

³⁹ ทีฆนิกายมหาวคคฺ เล่มที่ 10 ข้อ 273.

2) เวทนานุปัสสนา การพิจารณาเวทนา คือ เมื่อเกิดความสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นชนิดสามิส และนิรามิส ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

3) จิตตานุปัสสนา การพิจารณาจิต คือ พิจารณาให้เห็นว่าจิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น จิตมีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ พุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มีนเป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ

4) ธัมมานุปัสสนา การพิจารณาธรรม คือ

(1) นิรวรณ (สิ่งที่กีดกันขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้า) คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นิรวรณ 5 (กามฉันทะ ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้วไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร รู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น

(2) ชันธ คือ กำหนดรู้ว่่าชันธ 5 แต่ละอย่างคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร

(3) อายตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายใน ภายนอก แต่ละอย่าง รู้ชัดในสัญญาขันธ์ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสัญญาขันธ์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

(4) โพชฌงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้) คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ 7 (สติ ธรรมวิจย วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา) แต่ละอย่างมีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

(5) อริยสัจ คือ รู้ริยสัจ 4 แต่ละอย่างตามความเป็นจริง ว่าคืออะไรเป็นอย่างไร

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่าการเจริญสติปฏิฐานมิใช่ใช้สติอย่างเดียวในการปฏิบัติ หากต้องมีสิ่งอื่นรวมด้วย ได้แก่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ และสมาธิ สติเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ และคอยป้องกันยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่วและที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้ คือ เตือนตนในการทำความดี และไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่ว

8. สัมมาสมาธิ มีสมาธิชอบ (Right Concentration)

มีสมาธิชอบ คือ การฝึกฝนสำรวมใจ หรือข่มใจให้มีความสงบ ตั้งมั่น แน่วแน่ต่ออารมณ์หรือสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณา จิตที่เป็นสมาธิย่อมมีกำลัง มีภาวะอันเหมาะสมที่จะเกิดปัญญาญาณ และความหลุดพ้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ญาณและปัญญามีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นแหละอยู่ใกล้พระนิพพาน”⁴⁰

วิธีเจริญสมาธิ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้รวบรวมเอาไว้ 40 วิธี เรียกว่า กรรมฐาน 40 ได้แก่⁴¹

1) กสิณ 10 ได้แก่ การนำวัตถุ 10 ประเภท คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว อากาศ (ช่องว่าง) และ แสงสว่าง จัดทำขึ้นในรูปแบบอันเหมาะสมมาเพ่งให้เกิดสมาธิ

2) อสุภะ 10 ได้แก่ การพิจารณาซากศพในลักษณะต่าง ๆ 10 ประเภท เช่น ซากศพมีหนองไหล ซากศพที่พอง ซากศพที่มีโลหิตไหล ฯลฯ

3) อนุสติ 10 ได้แก่ การระลึกถึงอารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นคุณแก่จิต 10 ประเภท เช่น ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ระลึกถึงคุณของนิพพาน ฯลฯ

4) อัปมัญญา 4 ได้แก่ การเจริญ พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

5) อหारेปปฏิกุลสัญญา ได้แก่ การกำหนดความเป็นปฏิกุลในอาหาร

6) ธาตุวิภูฐาน 1 ได้แก่การพิจารณาร่างกายเป็นธาตุ 4

7) อรูป 4 ได้แก่ การเพ่งอารมณ์ในอรูปฌาน 4

⁴⁰ ชุททกนิกาย ชุททกปาฐะ เล่มที่ 25 ข้อ 35.

⁴¹ วิสุทธิมรรคแปล ภาค 2 ตอน 1-2 , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย , 2512)

กรรมฐาน 40 นี้ ให้ผลลัพธ์แก่ผู้ปฏิบัติต่างกัน เนื่องจากบุคคลย่อมมีอุปนิสัย ความโน้มเอียงต่างกัน ซึ่งจะต้องใช้กรรมฐานตามความเหมาะสมที่เข้ากับความโน้มเอียงนั้น ๆ

จากอริยมรรคสู่อริยสัจ

อริยมรรคมีองค์ 8 ดังกล่าวนี้ เมื่อก้าวโดยย่ออาจย่อลงในหลักปฏิบัติ 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ย่อลงในศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อลงในสมาธิ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ย่อลงในปัญญา หลักฐานเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในจุฬาทิลลสูตรที่วิสาขอุบาสกได้เรียนถามนางธรรมทินนาภิกษุณีว่า

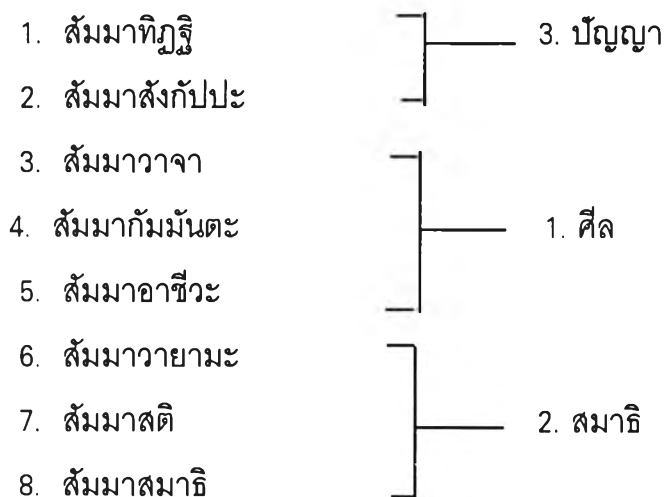
ข้าแต่แม่เจ้า ชั้น 3 (คือศีลชั้น - กองศีล , สมาธิชั้น - กองสมาธิ , ปัญญาชั้น - กองปัญญา) พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ลงในอริยมรรคมีองค์ 8 หรือว่าอริยมรรคมีองค์ 8 พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ลงในชั้น 3

ดูก่อน พุทฺธิสหายะ ชั้น 3 พระผู้มีพระภาคไม่ทรงสงเคราะห์ลงในอริยมรรคมีองค์ 8 ส่วนอริยมรรคมีองค์ 8 พระผู้มีพระภาคทรงสงเคราะห์ลงในชั้น 3 คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทรงสงเคราะห์ลงในศีลชั้น สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ทรงสงเคราะห์ลงในสมาธิชั้น สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ทรงสงเคราะห์ลงในปัญญาชั้น⁴²

การจัดองค์ประกอบทั้ง 8 ของมรรคเข้าเป็นประเภท ๆ เรียกว่า ชั้น หรือธรรมชั้น แปลว่าหมวดธรรม หรือกองธรรม มี 3 ชั้น หรือ 3 ธรรมชั้น กล่าวคือ ศีลชั้น สมาธิ

⁴² สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ 15 ข้อ 508.

ชั้น และปัญญาชั้น เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา โดยจัด สัมมาวาจา สัมมา
กัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เข้าเป็นหมวดศีล เหมือนดังจัดกองดินที่ก่อแน่นขึ้นพร้อมทั้งหิน
กรวดทรายวัสดุผิวจราจรที่เป็นตัวถนนหรือพื้นถนนเข้าเป็นพวกหนึ่ง จัดสัมมาวายามะ
สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้าเป็นหมวดสมาธิ เหมือนดังจัดขอบคัน คันถนน เส้นแนวโค้ง
เลี้ยว เป็นต้น ที่เป็นเครื่องกำกับแนวถนน เป็นพวกหนึ่ง จัดสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ
เข้าเป็นหมวดปัญญา เหมือนดังจัดสัญญาณ เครื่องหมาย ป้าย โคมไฟ เป็นต้น เป็นอีกพวก
หนึ่ง เขียนให้ดูง่ายดังนี้

นี่เป็นการจัดหมวดหมู่ ตามสภาวะที่เป็นธรรมชาติเหมือนกัน ส่วนในทาง
ปฏิบัติ คือ การใช้งาน ก็จัดตามแนวเดียวกันนี้ แต่เรียกชื่อว่า สิกขา 3 หรือ ไตรสิกขา มีชื่อ
เพี้ยนไปเล็กน้อยเป็น อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา และโดยทั่วไป ก็เรียกกัน
ง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ และปัญญา เขียนแบบธรรมชั้น 3 นั่นเอง ทั้งนี้เพราะเมื่อถือ
ตามความหมายอย่างคร่าว ๆ อริศีล ก็คือศีล อริจิตต ก็คือ สมาธิ และอริปัญญา ก็คือ
ปัญญา อาจเขียนให้ดูง่ายขึ้นดังนี้

การจัดแบบธรรมชั้น 3 นั้น มุ่งเพียงให้เห็นเป็นหมวดหมู่ตามประเภท แต่การจัดเป็นไตรสิกขามุ่งให้เห็นลำดับในกระบวนการปฏิบัติหรือใช้งานจริง คำว่า ไตรสิกขา แปลว่าสิกขา 3 คำว่า สิกขา แปลว่าการศึกษา การสำเนียง การฝึก ฝึกปรีอ ฝึกอบรม ได้แก่ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน⁴³

ไตรสิกขานี้ บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นคำสอนภาคปฏิบัติ แบบที่เข้าใจง่าย ๆ และชาวพุทธมักนำมาอ้างกันบ่อย ๆ ดังปรากฏเป็นส่วนสำคัญอยู่ในหลักโอวาทปาติโมกข์ (คำสอนที่เป็นหลักใหญ่ของพระพุทธเจ้า) มี 3 ข้อคือ⁴⁴

1. สพุพปาปสฺส อกรรม์   การไม่ทำความชั่วทั้งปวง
2. กุสลสฺสุปสมฺปทา   การบำเพ็ญความดีให้เพียงพร้อม
3. สจิตฺตปริโยทปนํ   การทำจิตของตนให้ผ่องใส

⁴³ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมปญฺญโต) , พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) , หน้า 602 - 603.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน , หน้า 611 - 612.

วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานนี้ เป็นหลักการที่วางไว้ตามลำดับขั้นตอน ดังมี พระพุทธพจน์ยืนยันไว้ดังนี้

“...ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมกล่าวการตั้งอยู่ในอรหัตผล ด้วยการไปครั้ง แรกเท่านั้น หามิได้ แต่การตั้งอยู่ในอรหัตผลนั้น ย่อมมีได้ด้วยการศึกษาโดย ลำดับด้วยการทำโดยลำดับด้วยการปฏิบัติโดยลำดับ ดูกรภิกษุทั้งหลายก็การตั้ง อยู่ในอรหัตผลย่อมมีได้ด้วยการศึกษาโดยลำดับ ด้วยการทำโดยลำดับอย่างไร ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในธรรมวินัยนี้ เกิดศรัทธาแล้วย่อมเข้าไปใกล้ เมื่อเข้าไป ใกล้ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ย่อมเสยเสตลง เมื่อเสยเสตลงแล้วย่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรมย่อมทรงธรรมไว้ ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว เมื่อ พิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมทนได้ซึ่งความพินิจ เมื่อธรรมทนความ พินิจได้อยู่ จันทย่อมเกิด เมื่อเกิดจันทย่อมอดุตสาหะ ครั้นอดุตสาหะแล้ว ย่อมไตรตรองครั้นไตรตรองแล้วย่อมตั้งความเพียร เมื่อมีตนสงบแล้วย่อมทำให้ แจ่มชัดซึ่งบรมสังขจะด้วยกาย และย่อมแทงตลอดเห็นแจ่มบรมสังขจะนั้นด้วย ปัญญา...”⁴⁵

คำว่า อริสัสสิกขา อริจิตสิกขา อริปัญญาสิกขา มีความหมายเชิงปฏิบัติ นั้น คือหมายถึงการลงมือปฏิบัติตามหลักสิกขา 3 ในขุททกนิกาย มหานิเทศ มีคำอธิบาย เกี่ยวกับสิกขา 3 ไว้ว่า

“... อริสัสสิกขาเป็นใจ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล เป็นผู้สำรวมด้วย ปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ (ความประพฤติ) และโคจร (การจาริกไป เจาะที่อันควรแก่สมณะ) เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ใน

⁴⁵ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสก เล่มที่ 13 ข้อ 238.

สิกขาบททั้งหลาย (ปฏิบัติตามพระวินัย) สीलขันธน้อย สीलขันธใหญ่ ศิลเป็นที่ตั้ง เป็นเบื้องต้น เป็นพื้นฐาน เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นประธานแห่งความถึงพร้อมด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย นี้ชื่อว่าอิสิลสิกขา

อิจิตตสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิต ณ ภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกและวิจารณ์สงบไป มีปิติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปิตินิ่งไป จึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลาย สรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสที่มีอยู่ก่อนนี้ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้ชื่อว่าอิจิตตสิกขา

อิปัญญาสิกขาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันให้ถึงความเกิดและความดับ เป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้คือความดับอาสวะ นี้คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ นี้ชื่อว่าอิปัญญาสิกขา⁴⁶

จากพระพุทธพจน์นี้สรุปได้ว่า อิสิลสิกขา หมายถึง การรักษาศีลตามภาวะของตนให้บริสุทธิ์เพื่อขจัดกิเลสอย่างหยาบที่เป็นไปทางกายทางวาจา นั่นคือ อิสิลสิกขา หมายถึงการฝึกอบรมปฏิบัติดังกล่าวนี้ ในด้านความประพฤติระเบียบวินัยให้สุจริตทางกายวาจา และอาชีวะ (Training in Higher Morality)

⁴⁶ ขุททกนิกาย มหานิเทศ เล่มที่ 25 ข้อ 53.

อธิจิตตสิกขา หมายถึง การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม การสร้างเสริมคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนสมาธิ (Training in Higher Mentality หรือ Mental Dicipline)

อธิปัญญาสิกขา หมายถึงการฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูงทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ (Training in Higher Wisdom)⁴⁷

หลักไตรสิกขา เปรียบเสมือนบันได 3 ขั้น ที่จะนำผู้ฝึกฝนก้าวไปที่ละขั้น ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงจุดหมาย ขั้นแรกจัดเป็นระดับศีลมุ่งอบรมกายวาจา ขั้นที่ 2 เป็นระดับสมาธิมุ่งอบรมจิต ขั้นที่ 3 เป็นขั้นสูงสุด มุ่งอบรมปัญญาให้เกิดญาณรู้แจ้งเห็นจริง คือรู้ถึงอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา แล้วจะละอุปาทานที่เคยคิดว่าเป็นของเที่ยง เป็นของสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ในที่สุดจะละสังโยชน์ได้ตามลำดับขั้น เมื่อละอุปาทานได้ กรรมภพก็ไม่เกิด ไม่มีการทำอกุศล เมื่อไม่มีกรรม ก็ไม่มีชาติ เมื่อไม่มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ฯลฯ ย่อมสิ้นไปด้วย

พุทธปรัชญาถือว่า ปุถุชนมีกิเลสประจำใจ เป็นผลทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ แต่มีทางหลุดพ้นจนถึงความบริสุทธิ์ได้ ก็ด้วยตนเองเป็นผู้ลงมือปฏิบัติตามแนวทางแห่งอริยมรรค หรือไตรสิกขาที่ได้กล่าวมาแล้ว กิเลสที่ผูกมัดบุคคลให้ติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ เรียกว่า สังโยชน์ มีอยู่ 10 ประการ คือ

---

⁴⁷ พระวราขมุนี (ประยูทธ ปยุตฺโต) , พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า 603-604.

ก. สังโยชน์เบื้องต่ำ⁴⁸ หรือโอรัมภาคียสังโยช เป็นกิเลสหยาบ เป็นไปในภพ
อันต่ำ

1. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เป็น
ของตน เป็นต้น

2. วิจิกิจฉา ความสงสัย ลังเล ได้แก่ความไม่แน่ใจในทางปฏิบัติ ที่นำไป
ไปสู่สมรรถนิพพาน

3. สีลัพพตปรามาส ความถ่อมมั่นในศีลในพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไป
อย่างมมกาย หรือโดยนิยมนวาลังว่าศักดิ์สิทธิ์

4. กามราคะ ความกำหนดจิตใจในกามคุณ

5. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ หงุดหงิดขัดเคือง

ข. สังโยชน์เบื้องสูง⁴⁹ หรืออุทัมภาคียสังโยชน์ เป็นกิเลสอย่างละเอียดเป็น
ไปแม้ในภพอันสูง

6. รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌานหรือในรูปธรรมอันประณีต
มีความปราถนาในรูปภพ

7. อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน หรือในอรูปธรรม เป็น
ความปราถนาในอรูปภพ

8. มานะ ความสำคัญตน คือถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่

9. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

10. อวิชชา ความไม่รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงเป็นความหลงผิด
เช่น เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง

⁴⁸ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 19 ข้อ 349.

⁴⁹ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 19 ข้อ 351.

การบรรลุธรรมตามแนวพุทธปรัชญา เกิดขึ้นจากการดับสังโยชน์ดังกล่าวมานี้ โดยเป็นไปทีละขั้นตามลำดับ ผู้ที่บรรลุธรรมหรือพระอรหันต์ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ ยังสามารถทำอะไรได้ไม่แตกต่างกับปุถุชน แต่ต่างกันที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน แม้จะมีความรู้สึกอยู่ก็ตาม ดังข้อความในวิสุทธิมรรคว่า “. . .อันทุกข์มีอยู่แท้ แต่ใคร ๆ ผู้รับทุกข์ไม่มี ผู้ทำไม่มีแต่การกระทำมีอยู่แท้ ความดับมีอยู่ แต่คนผู้ดับไม่มี . . .”⁵⁰

ที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ เป็นการแสดงถึงความคิดเรื่องนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาท เชื่อว่าชีวิตของมนุษย์ปุถุชนทุกรูปทุกนามเป็นขบวนการชีวิตที่มีปัญหาและถูกทุกข์ครอบงำอยู่ตลอดเวลา เมื่อใดที่มนุษย์สามารถเอาชนะทุกข์ได้อย่างแท้จริง เมื่อนั้นมนุษย์ก็เข้าถึงนิพพาน การที่จะเข้าถึงนิพพานได้นั้น จะต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์แปด หรือเรียกอย่างย่อว่า ไตรสิกขา ซึ่งมีขบวนการขั้นตอนต่าง ๆ อันจะพามนุษย์ให้เข้าถึงนิพพานอันเป็นภาวะสูงสุด พบกับความสุขสงบที่จีรังยั่งยืน อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท

เมื่อนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท ความคิดหรือคำสอนอื่น ๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาทก็ต้องสนับสนุนและเป็นไปเพื่อจุดหมายสูงสุดคือนิพพานนี้ ในบทต่อไปจะเป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่องบุญกับนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาทในฐานะที่ต่างก็เป็นความคิดหนึ่งในระบบปรัชญาเดียวกันว่าความคิดทั้งสองเรื่องนี้จะมีความสัมพันธ์ที่ประสานสอดคล้องกันหรือไม่อย่างไร

---

⁵⁰ วิสุทธิมรรคแปล ภาค 3 ตอน 1 , (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย , 2514) , หน้า 211.